

Konference o sociální struktuře v Jugoslávii

V jugoslávském přístavu Splitu se ve dnech 9. až 12. února t. r. konala konference, kterou pořádající Jugoslávská sociologická společnost nazvala *Změny třídní struktury současné jugoslávské společnosti*. Letošní konference navazovala na loňskou, jež byla věnována otázkám samosprávy za socialismu, a stala se tak druhým krokem rozvíjejícím tradici pravidelných soustředění odborníků k aktuální i teoretické významné problematice jugoslávské společnosti. Značný počet domácích účastníků konference z nejrůznějších domácích sociologických pracovišť byl doplněn hosty z Československa, Maďarska, NDR, Polska, Rumunska, Sovětského svazu a Spojených států.

Jednání na konferenci probíhalo jen v plénu a bylo rozděleno do čtyř základních částí: 1. Obecně teoretická problematika sociální struktury socialistické společnosti, 2. problematika třídní struktury, 3. referáty a diskusní vystoupení s empirickým zaměřením, 4. obecná, generální diskuse. Vzhledem k životní a bohatosti střetávajících se koncepcí i k problematice oddělitelnosti teoretických okruhů a teoretických i empirických stránek jednotlivých vystoupení bylo toto rozdělení jen rámcové a spíše programové. Proto se jím ve své informaci neřídíme přesně ani my a snažíme se zachovat vnitřní souvislosti jednání.

Jádro konference spočívalo především v teoretických vystoupeních účastníků, k nimž se také soustřeďovala diskuse. Na konferenci se střetla celá řada nejrůznějších koncepcí sociální struktury společnosti vůbec a socialistické zvláště, pojetí tříd a třídní povahy socialistické společnosti, koncepcí sociální stratifikace a nově vzniklých sociálních skupin.

Celá řada referátů se orientovala na problematiku *tříd za socialismu*. Určitým podnětem k diskusi byla ne zcela jednoznačně formulovaná koncepce Radomira Lukiće, který ve svém referátu bezprostředně spojoval existenci společenských tříd s existencí vykořisťování. Podle jeho názoru můžeme rozlišit dva druhy vykořisťování: klasické a nové, socialistické. Pouze první forma však vytváří třídní boj a třídy, zatímco druhá jen výjimečně. Lukić vyslovil domněnku, že by mohly existovat skupiny nekvalifikovaných fyzicky pracujících dělníků, nezaměstnaných, chudých rolníků apod., které vykořisťují vysoce kvalifikovaná byrokracie (politická i ekonomická) a spekulanti. Na tomto základě by bylo možno tvrdit, že

v současné Jugoslávii existují třídy nebo jejich pozůstatky. Jestliže ovšem předpokládáme rozdělování podle práce, vycházejíce z podstaty socialismu, pak vyvstává otázka, jaké jsou ty druhé, z hlediska sociologie základní skupiny, které v jugoslávské společnosti existují nezávisle na třídách. Podle názoru R. Lukiće to jsou tyto společenské skupiny: zemědělci, dělníci, obchodníci, pracovníci v sektoru služeb a turistiky, duševní pracovníci, byrokracie (profesionální političti a ekonomičti vedoucí), spekulanti a deklasovaní. Znakem těchto skupin je shodné chování v důležitých situacích, blízké vzájemné vztahy, společná ideologie a stejné postavení.

Kritika Lukićova referátu se zaměřovala v diskusi přirozeně na jeho bezprostřední spojení tříd s vykořisťováním bez ohledu na vlastnictví a dále na Lukićovo pojetí vykořisťování za socialismu, v němž mnozí spatřovali vzhledem k formulaci tendence k posilování rovnostářství. Na druhé straně v diskusi uvedl ovšem Lukić i možnosti „vykořisťování“ vysoce kvalifikovaných pracovníků podhodnocením jejich práce.

Řada jugoslávských sociologů vychází ve svém pojetí sociální struktury z *dělbý práce*. Zde se projevilo ještě mnoho teoretických otázek, například v příliš úzkém spojení některých politicko-ekonomických charakteristik s technickými stránkami práce, jako tomu bylo u Zorana Vidakoviće, který se zabýval otázkou teoretického přístupu ke studiu vztahů mezi dělbou práce a třídní strukturou v současné jugoslávské společnosti. Základní třídní rozdíly způsobené třídním vlastnictvím sice již odumřely, avšak pokud dělba práce obsahuje ještě řadu podstatných znaků vzniklých ve společnosti kapitálu a námezdní práce, potud z třídní povahy tohoto jevu vyplývají tendence k sociální struktuře s určitými třídními charakteristikami. Podle jeho názoru právě z elementů třídní dělby práce vyplývají všechny důležitější druhy sociální stratifikace současné jugoslávské společnosti. Odhlížeje od sociální stratifikace na základě nekapitalistického soukromého vlastnictví, autor považuje za základní kritérium rozdílů mezi sociálními vrstvami existenci charakteristik svobodné sjednocené práce a charakteristik námezdní práce, které odpovídají elementům monopolistické kontroly nad podmínkami práce a moci nad prací v sociálním postavení jednotlivých společenských skupin. Charakteristiky námezdní práce shledává především u pracovníků fyzické práce, zatímco charakteristiky svobodné práce jsou u pracovníků složitější práce.

Mnohem odstíněněji vyšel z dělby práce Ivan Perić, který se ve svém referátě zabýval problémem sociální struktury dělnické třídy, jejího postavení a úlohy v současné jugoslávské společnosti. Analyzoval dvě základní pojetí dělnické třídy: široké a úzké. První pojetí považuje za dělnickou třídu všechny pracující lidi, kteří se účastní společenského procesu práce v socialistických ekonomických vztazích. Ti všichni mají stejné cíle: větší produktivitu, rozvoj výrobních sil, zvyšování výroby, rozdělování podle práce a stále širší rozvoj společnosti jako jednotného výrobce. Proti tomuto pojetí stojí úzké, které chápe dělnickou třídu jako ty, kdo plní fyzické podfunkce práce ve sféře materiální výroby (A. Dragičević). Ivan Perić tento druhý názor kritizuje na základě Marxova pojetí souhrnného dělníka a v souvislosti se současným vývojem techniky, který stále více odstraňuje manuální práci z průmyslu. Ukazuje však, že rozšíření pojmu dělnické třídy na základě současných procesů nutí věnovat v daleko větší míře pozornost problémům vnitřní struktury dělnické třídy. Podle Perićova názoru je třeba sledovat především dva momenty této vnitřní struktury dělnické třídy: 1. Dělnická třída je produktem současného průmyslového rozvoje. S růstem produktivity práce v průmyslu však stále více lidí pracuje mimo průmysl, ve sféře služeb apod. 2. Uvnitř dělnické třídy existují rozpory, které jsou založeny na staré dělbě práce. Na základě této dělby existují různé sociální skupiny a vrstvy v dělnické třídě, jejichž překonání nelze v nejbližší budoucnosti předpokládat. Napak současné tendence ukazují na vytváření ještě větších sociálních diferencí uvnitř dělnické třídy. Zvláštním problémem, na který se v závěru svého referátu snaží Perić orientovat pozornost sociologů, je pracovní kolektiv jako ekonomicko-sociologický jev.

Osobitá a diskusní byla koncepce Mihajlo Popoviće, která vychází z analýzy sociální činnosti mající čtyři základní rozměry: 1. technologicko-instrumentální, 2. rozměr dělby činnosti, 3. rozměr dělby (distribuce) sociální moci a 4. hodnotově normativní rozměr. Analýza druhého rozměru vede k pojmu sociální role a analýza třetího k pojmu sociální pozice (status). Na základě těchto čtyř rozměrů sociální činnosti a ve vztahu k nim se rozvíjejí částečné, partikulární struktury: technologická struktura, struktura dělby práce, struktura moci a ideologická struktura.

V další části referátu se M. Popović zabýval otázkou tříd za socialismu. Třídy definoval na základě vlastnictví výrobních prostředků a tak dospívá k závěru, že za socialismu třídy neexistují. Podle jeho názoru v socialistické společnosti existují tři základní druhy vrstev: 1. vrstva vysokých politických a ekonomických vedoucích, 2. střední vrstva nižších a „malých“ vedoucích a různých profesí jako inženýrů, doktorů, profesorů, administrativních úředníků apod., 3. vrstva přímých výrobců — dělníků. Z tohoto hlediska je za socialismu velice závažný

proces socialistické demokratizace (rozvoje samosprávy), který postupně zkracuje sociální vzdálenosti mezi centry společenského rozhodování a hlavně zpočátku vytváří příznivé sociální klima pro rozvoj vztahů spolupráce a vzájemného pochopení mezi vrstvami.

Specifickostí jugoslávského přístupu k problematice sociální struktury socialistické společnosti je její úzké sepětí s otázkami diferenciace moci a samosprávy. Zatímco v předchozí koncepci Popoviće nacházíme důraz na roli samosprávy při vytváření podmínek pro lepší spolupráci jednotlivých vrstev, tvoří samospráva v referátě Miroslava Pečujliće přímo jednu ze základních součástí pohybu sociální struktury socialistické společnosti.

Východisko studia sociální struktury je ve změnách charakteru výrobních vztahů. Ty mají dva aspekty důležité pro teorii společenského seskupování: 1. strukturální aspekt (vztah k podstatným podmínkám práce, způsob spojení, sjednocení v práci a povaha konfliktů) a 2. lidský smysl strukturálních změn (jejich význam pro určování osudů a nadějí lidí). Základními skupinami jsou ty skupiny, které vznikají ve sféře materiální výroby a podstatně určují rozdělení politické moci. V procesu likvidace podmínek tříd se třídní vztahy mění na quasi-třídní a ty na společensko-profesionální, které již nemají třídní charakter. První etapa, zákonitý stupeň v překonávání třídní struktury, je charakterizována státním vlastnictvím a jí odpovídající byrokratickou formou seskupování. Byrokracie je určena především monopolem řízení, avšak je jednoznačně odlišena od tříd. Likvidace státního vlastnictví a jeho přechod ve společenské vlastnictví, stejné jako likvidace zvláštní vrstvy řídicích, vede ke společensko-profesionálnímu typu seskupování a organizace na principech samosprávy. Základem společenského seskupování je různé postavení v technické, profesionální dělbě práce. Na tomto základě se vytváří diferenciace podfunkce duševní práce a převážně fyzické práce a podfunkce řízení (vedení) a koordinace proti podfunkci vyplňování. Řízení lidí se mění v řízení technických procesů a všechna ostatní podstatná rozhodnutí, cíle i obsazování řídicích funkcí určuje organizace samosprávy.

Mezi těmito dvěma etapami je přechodná etapa, která je charakterizována dvěma zákonitými rysy: 1. Existence decentralizovaného byrokratismu, kdy u nejnižších orgánů dochází k monopolizaci moci, a 2. neformální druh byrokratismu, kdy centrální instituce byrokratického systému mají při decentralizaci tendenci vytvářet uvnitř „právní fasády“ velmi úzké neformální skupiny, které monopolizují moc a hájí své zájmy.

Koncepci Pečujlićovu v několikerém vystoupení kritizoval Vojin Milić, především pro „mírnost“ vůči byrokracii vůbec a centralizované zvláště. Navrhoval zavést pojem oligarchie, již si vytváří byrokratický aparát. Pečujlić v odpovědi zdůraznil, že jeho pokus o obecné nastínění fází vývoje socialismu neznamenal ztotožnění soudobé

jugoslávské společnosti, v níž centralizovaná byrokracie má určitou úlohu, s některou z těchto fází. Milíć spatřuje podmínky stability demokracie a) v relativní sociální rovnosti, b) ve svobodném působení tvůrčích skupin na veřejné mínění.

I u Ante Fiamenga je samospráva bezprostředně spojena s překonáváním třídní struktury. Samospráva podle jeho názoru nejlépe podporuje likvidaci třídních a byrokratických skupin, je nejpevnější základnou pro překonávání těch politických sil, které v minulosti vládly nad výrobci, vede k postupné likvidaci odcizení a k realizaci genetických vlastností člověka, apod.

Problému byrokracie byl věnován i referát Vladana Cetkoviće. Zajímavé je srovnání těchto teoretických koncepcí s referáty, které vycházely z konkrétních výzkumů.

Rudi Supek ze Záhřebu se na základě výzkumu, respektujícího rozdílnosti v technickém charakteru práce dotazovaných dělníků, zabýval otázkou reálné struktury vlivu na závodech a jejím odrazem v mínění dělníků. (Tato struktura odpovídá tomu, co se často nazývá strukturou moci.) Klasifikace vlivu v nynějších podmínkách ukazuje jasný rozpor mezi teoretickými postuláty a výsledky výzkumu. Dělníci staví na první místo v reálné struktuře vlivu ředitele, na druhé technické vedení, dělnickou radu až na třetí, masu dělníků na šesté. Vliv technického rozvoje se projevuje na automatizované úrovni výroby, kde se na první místo dostávají inženýři, zatímco ředitelé až na druhé.

Podobně další záhřebský sociolog Obradović, který referoval o výzkumu sociálně psychologických důsledků dělby práce, dospěl k velmi skeptickým závěrům pokud jde o vliv některých sociálních faktorů (typu vlastnictví, účasti na řízení) na postoj dělníka k práci, na stupeň odcizení apod.

V diskusi Josip Županov, rovněž ze Záhřebu, uvedl výsledky výzkumu, z něhož vyplynulo, že různé podmínky vyvolávají i různé postoje k modelům řízení. Zatímco k demokratickému modelu se klonili ve zkoumaném vzorku nejvíce Srbové a studenti sociologie, vyjádřili Záhřebané a pracovníci průmyslu nejvíce sympatií k modelu polyarchickému.

Janez Jerovšek se věnoval problému vztahu sociální diferenciace struktury moci na lokální úrovni v socialistické společnosti. Za mocenské skupiny nepovažuje jen ty skupiny, které přímo zasahují do řešení závažných otázek, ale i skupiny, které mají jen potenciální moc a mohou ji kdykoli aktivizovat. Na základě stupně rozvoje současné jugoslávské společnosti a na základě některých empirických výzkumů vymezil jako základní kritéria sociální diferenciace na lokální úrovni 1. úroveň obecného a speciálního vzdělání. 2. materiální postavení. 3. role v pracovním místě (moc). Za vedlejší kritéria považuje vztahy k výrobním prostředkům, charakter činnosti a v soulase s ním zdroj příjmu, množství vlivu a moci, způsob života, společenský prestiž. Na základě výzkumů pak dochází k závěru, že sociální

diferenciace může brzdit nebo zcela znemožnit, aby moc na lokální úrovni byla rozdělena tak, jak to předpokládají normativní nebo hodnotoví ukazatelé, jmenovitě systém samosprávy na lokální úrovni.

Sovětskou koncepci sociální struktury přednesl na konferenci Vadim Semjonov. Sociální strukturu sovětské společnosti charakterizoval jako přechodnou a složitou strukturu nerovnosti. Je to struktura *sociálně třídních rozdílů*, charakterizovaná těmito základními rysy: 1. strukturou tříd (dělníci a rolníci), 2. sociálními rozdíly (duševní a fyzická práce, inteligence), 3. rozdíly mezi městem a venkovem, 4. vnitrotřídní strukturou (vztahy mezi jednotlivými vrstvami uvnitř základních sociálních skupin). Struktura těchto sociálně třídních rozdílů závisí na tom, co socialistická společnost zdědila z minulosti. Čím je vyšší ekonomická úroveň země, tím rychleji se ztrácejí třídní rozdíly. Nelze proto např. po této stránce klást na rovný vývoj a strukturu Sovětského svazu a ekonomicky rozvinutějšího Československa. Avšak ani v Sovětském svazu neexistují již třídy v původním slova smyslu. Třídy se ovšem necharakterizují jen vlastnictvím a vykořisťováním, ale i podmínkami života, moci, vládou, kulturou, vzděláním apod. Zvláštní pozornost věnoval Semjonov vnitrotřídní struktuře, kde jako základní kritérium stratifikace používal stupně kvalifikace jednotlivých skupin.

Podobně jako Semjonov kladl i druhý sovětský host, Gennadij Osipov, důraz na praktické otázky sociální struktury proti aspektům terminologickým. Sociologická problematika sociální struktury je především praktická otázka související s otázkou svobody člověka. Značnou pozornost věnoval sociálním důsledkům rozvíjející se druhé průmyslové revoluce. V současné době lze pozorovat dvě tendence, jednak překonávání třídních rozdílů a jednak udržování sociálních rozdílů, vyplývajících z daných podmínek, v některých případech dokonce i technicky podmíněné „rozevírání“ sociálních rozdílů. Proto je třeba problém svobody řešit v konkrétních daných podmínkách závodů a pracovišť. Přístupy sovětských účastníků byly hodnoceny v diskusi jako výrazný pokrok sovětské sociologie v odrážení reálných procesů, byly však proti nim vznášeny i námitky zejména pro podcenění politických momentů.

Referát W. Wesolowského (Polsko) vycházel z kritiky koncepce polského ekonoma Bronislawa Mince, který rozlišuje v socialistické společnosti dvě třídy: třídu pracovníků státního a třídu pracovníků družstevního sektoru. Wesolowski kritizuje především jednorozměrnost této koncepce a staví proti ní *polydimenzionální přístup*. Ačkoliv třídy během vývoje socialismu mizí, zůstávají určité sociální vzdálenosti, rozdíly mezi skupinami, které můžeme nazývat straty. Tyto straty vznikají podle různých kritérií, jež pak jsou shrnuta v statusové charakteristice. Po revoluční změně dochází k dezintegraci (dekompozici) statusové cha-

rakteristiky těchto strat, jež se projevuje např. v tom, že dochází k určité nivelizaci nebo i přímé změně poměru rozdílů ve statusových charakteristikách (např. výše příjmu nebo stupeň prestiže apod.).

V závěru referátu je analýza zaměřena především na popis této dekompozice v současné polské společnosti a na zdůraznění otázky vzájemného vztahu různých oblastí stratifikace.

Hledisko mnohorozměrnosti, podobně jako u Wesolowského, se vyskytovalo v řadě referátů. Např. András Hegedűs (Maďarsko) kritizoval dichotomní model sociální struktury socialismu a v duchu názorů, jež několikrát vyjádřil při svých návštěvách Československa, rozvíjel myšlenku mnohorozměrné diferenciace, již se pokusil symbolicky vyjádřit.

Rovněž Pavel Machonin (Československo) předložil polydimenzionální model sociální struktury, který zná čtenář z článku uveřejněného v Sociologickém časopise č. 6, 1965. Ve svém vystoupení podtrhl strukturotvorný význam kultury (pojmané v nejširším slova smyslu jakožto souhrn osvojených materiálních i duchovních hodnot). Charakterizoval zralý socialismus jako jeden z typů industriální společnosti. Vyzdvihl význam diferenciace v charakteru práce a zmínil se o nutnosti denivelizačních procesů v sociální struktuře CSSR.

Z jugoslávských sociologů potřebu polydimenzionálního přístupu podtrhla v diskusi Golubovićová-Pešicová, jež také postavila zásadní otázku, z čeho se má vyvozovat závěr o významu té či oné diferenciace: zda ze stupně její intenzity či z její kvalitativní charakteristiky.

Profesor Robert Schulz (NDR) v obsáhlém vystoupení předložil zejména poměrně propracovaný návrh jednotného sociologicko-statistického třídění všech pracujících podle kvalifikace a vzdělání. Přihlásil se rovněž nepřímě k polydimenzionálnímu modelu sociální struktury, v němž však mezi determinantami neuvedl postavení v politickém systému. Kritizoval Semjonova za to, že kvalifikační a jiné rozdíly chápe jen jako vnitrotřídní a nikoli celospolečenské. Kritizoval i Machonina pro přecenění denivelizačních procesů.

Velice dobrým doplňkem rozborů sociální struktury socialistické společnosti byl referát Seymoura M. Millera (USA), který se pokusil interpretovat některé nedávné změny v sociální stratifikaci Spojených států. Jako základní překážku svého pokusu uvedl skutečnost, že ve Spojených státech nejsou empiricky podložené a teoreticky orientované materiály o charakteru americké společnosti. Většina učebnic sociální stratifikace spíše analyzuje, co by měl sociolog psát nebo zkoumat, než aby se pokoušela o interpretaci americké stratifikace. Prvním důležitým rysem vývoje americké společnosti za posledních třicet let je růst bohatství Američanů; protikladem tohoto růstu je však vzestup spotřebních aspirací, které rostly nepochybně rychleji. Dále je charakteristický růst

vládou řízené ekonomiky a jemu odpovídající rostoucí vliv státu na utváření sociální stratifikace. Příjem dnes sám o sobě stále méně charakterizuje třídní pozici ve Weberově pojetí. Ta je charakterizována nejen příjmem a jeho zdrojem, ale i stavem jmění a přístupem k použití sociálních a školských služeb. Miller kritizuje ve svém referátu „slavnou euforii“, že národní produkt Spojených států nejen roste, ale je také spravedlivěji rozdělován. Ukazuje, že „tato revoluce“ se týkala vyšší střední třídy (30⁰), jejíž podíl na výnosu vzrostl, zatímco dno (20⁰) mělo stabilní a možná klesající podíl. Vedle celé řady momentů Millerovy analýzy bezpochyby patří mezi nejzajímavější jeho názor na úlohu vzdělání v stratifikaci americké společnosti. Podle jeho názoru vede rostoucí credentialismus ve Spojených státech k vytvoření diplomované elity. Očekává, že dojde k velké dělbě v americké společnosti mezi těmi, kdo mají vysokoškolský diplom a těmi, kdo jej nemají.

Na konferenci zaslali své referáty i Alvin W. Gouldner, který analyzoval současnou krizi funkcionalismu a jeho vliv na marxistickou sociologii, a Leonard Reissman, který se snažil obrátit pozornost především na analýzu třídního systému, v němž vidí důraz na změny v třídních vztazích a funkcích, zatímco struktura podle jeho názoru vypovídá o relativně statickém popisu třídních kategorií a charakteristik. Kritikou funkcionalismu z pozic marxistické metodologie se zabýval ve svém vystoupení v generální diskusi i Rudi Supek, který podtrhl dynamický přístup marxismu, protikladnost společenského pohybu a hledisko totality.

Podobně jako otázkám samosprávy, o které jsme se již zmínili, věnovali se v empiricky orientovaných referátech účastníci konference jednotlivým problémům sociální struktury.

Jožč Goriear (Ljubljana) referoval o výsledcích výzkumu, jenž se snažil určit sociální prestiž některých zaměstnání na základě názoru lidí na tato povolání. Souhrnným ukazatelem bylo „syntetické pracovní místo“ jako střední hodnota ocenění těchto míst na základě otázek o obtížích jednotlivých profesí, stupni vzdělání, možnosti zaměstnání v dané profesi, odpovědnosti, přitažlivosti, samostatnosti práce, uspokojení profesí, stálosti práce, osobním důchodu a o tom, co by chtěl dělat sám tázaný. Výsledky ukázaly výraznou hranici mezi duševní a fyzickou prací. Všechna povolání v oblasti duševní práce, kromě kněze a administrativního úředníka, byla v první polovině tabulky syntetického ukazatele prestiže, zatímco povolání fyzické práce byla kromě profese šoféra ve spodní polovině tabulky. O výsledcích podobného výzkumu, jenž sledoval vztah odměny a prestiže, referoval Pavel Novosel.

Adam Sarapata (Polsko) ve svém referátu srovnával na základě originálních výzkumů prestižní strukturu kapitalistických států a současnou polskou společnost, a analy-

zoval stratifikaci a společenský pohyb v Polsku. Zvláštní pozornost věnoval metodologické roli spravedlivého odměňování za socialismu, protože podle jeho názoru má celou řadu předností; dává přednost podstatným a technickým charakteristikám a zobečňuje spravedlivou odměnu jako kritérium společenské stratifikace.

Zdravko Mlinar se zabýval integrační a dezintegrační rolí společenské diferenciace. V první řadě zdůraznil význam sociologické studia sociálních hodnot v dané populaci pro správné zaměření praktické akce. Jako výchozí hypotézu svého referátu vyslovil tvrzení, že vertikální struktura je v podstatě strukturou odměňování. Zkušenost získaná jugoslávskými empirickými výzkumy ukázala nesprávnost představy, že zostření rozdílů (např. ve výši důchodů) již samo o sobě přináší zostření konfliktu mezi „vyššími“ a „nižšími“. Jedině nezasloužené rozdělování zostruje konflikty a hraje disfunkční roli v daném společenském systému. Stejně rozdělování za nestejnou práci hraje disfunkční roli proto, že ti, kdož jsou v horší pozici a, nemohou se z takového „vykořisťování“ vymanit, přirozeně a logicky zmenšují svůj vklad práce. Za nejkomplexnější výraz společenského ocenění každého člověka a jeho role považuje sociální prestiž. Rovněž jeho diferenciace v daném systému, je-li spontánní, systém upevňuje. Zvláštní pozornost věnoval Mlinar nebezpečí, že vertikální společenská diferenciace vytvoří uzavřený systém společenské stratifikace. Vcelku vzato jeho referát jako jeden z mála upozornil na nebezpečí rovnostářství a podtrhl pozitivní význam vertikální diferenciace pro socialismus.

Miroslav Jančičević se pokusil v nejobecnějších rysech ukázat změny ve struktuře jugoslávské společnosti za posledních několik desítek let na základě údajů o sociálně profesionální struktuře obyvatelstva z roku 1931, 1948 a 1961. Analýza vychází z určení pěti základních společenských kategorií: rolníků (v r. 1961 48,0 % celkového počtu obyvatelstva), dělníků (26,5 %), soukromých řemeslníků (1,5 %), obchodníků — podnikatelů (—), zaměstnanců a inteligence (17,0 %), ostatních (7,0 %). Každá z těchto kategorií se dále v referátu analyzuje podle specifických kritérií svého rozvoje, která závisejí na funkcionálních charakteristikách a roli každé kategorie v daném systému společenské organizace jako celku.

C. Safilios — Rotschildová (USA) srovnávala výsledky výzkumu stratifikace v řeckém městě s údaji ze Spojených států a ukázala význam subjektivních aspektů stratifikace, které jsou různé v různých podmínkách a v daném srovnání i protikladné. Psychologické aspekty vedou k tomu, že stratifikace má objektivní třídní strukturu.

Otázkou inteligence v jugoslávské společnosti se zabýval Miroslav Striber ve své statisticko-dynamické analýze struktury inteligence. Miroslav Ahtik se inteligencí zabýval ve vztahu k rozdílům vztahu

dělníků a inteligence k prostředkům masové komunikace.

Petar Marković ukázal na významné přeměny jugoslávské vesnice, vyvolané industrializací. Podobně i Stipe Šušar analyzoval strukturu současného jugoslávského venkova, v němž stále více přibývá obyvatelstva s nezemědělskými profesemi. Vzhledem k významu a váze zemědělského a vůbec venkovského obyvatelstva v jugoslávské společnosti byla této problematice věnována poměrně malá pozornost.

Ke konci konference vystoupili jugoslávští sociologové Milić a Kuvačić s názorem, že podstata rozdílnosti jednotlivých koncepcí je ve dvou základních možných přístupech k socialistické společnosti: humanistickém a technicistickém. Jako humanistické teorie by bylo možné vzhledem k obsahu přednesených referátů a příspěvků charakterizovat ty, které v analýze pohybu sociální struktury vycházely z politických forem překonávání třídních rozdílů. Jako technicistické se naopak jevily některé empirické koncepce, a dále teorie vycházející při analýze z charakteru práce, kvalifikačních rozdílů nebo jiných charakteristik spojených s povahou a délkou pracovních činností.

V závěru diskuse s replikou vystoupili Pavel Machonin (ČSSR) a Vadim Semjonov (SSSR), aby ukázali na nutnou komplexnost analýzy sociální diferenciace ve všech sférách společenského života, kterou jejich teorie plně akceptují. Pavel Machonin ve svém vystoupení plně souhlasil s aktuálním významem politického rozměru sociální diferenciace společenské struktury, avšak ukázal přitom na klíčovou úlohu rozvoje společenské kultury v nejširším slova smyslu jako aktivní podmínky rozvoje nejen výroby, ale i spotřeby, stejně jako politických forem, volného času a konečně i samotné sociální struktury jako celku. Zdůraznil, že kontrapozice technických a humanistických aspektů vývoje společnosti není nutná. Je možný třetí přístup, který vidí v celistvosti společenské kultury syntézu technického i humanistického aspektu společenského vývoje.

Vcelku vzato se na konferenci ve Splitu projevila řada poměrně rozdílných přístupů k sociální struktuře socialismu. Při všeobecném souhlasu s tím, že se postupně realizuje odumírání třídních vztahů, zdůrazňovali jako hlavní sociální difference jedni difference mezi dělníky a rolníky, resp. inteligencí, druhí difference mezi skupinami různou měrou se podílejícími na moci, třetí difference vyplývající z dělby práce. Současný stav empirického výzkumu socialistických společností, jakož i objektivní nevyzrálost a značná konkrétně historická různorodost sociálních útvarů, nedovoluje dnes dělat příliš určité závěry o správnosti či nesprávnosti té či oné koncepce. Cestu k řešení těchto problémů spatřujeme především v tom, aby na bázi empirických výzkumů byly jednotlivé hypotézy verifikovány, aby se postupně vytvářel komplexní, polydimenzionální mo-